

ВІДЗИВ
офіційного опонента на дисертацію Мар'яни Степанівни БАЙДАК
«Жінка в умовах війни у світлі повсякденних практик
(на матеріалах Галичини 1914 – 1921 рр.)»,
поданої на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук
за спеціальністю 07.00.01 – Історія України

(Львівський національний університет імені Івана Франка; Львів, 2018;
Науковий керівник – канд. істор. наук, старш. наук. співр. відділу новітньої історії
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України О. Г. Аркуша)

Війна і жінка – абсолютно протилежні поняття, коли перша своїм деструктивним началом руйнує світ, звичне життєве середовище, ставить під загрозу існування людської цивілізації, то жінка в екстремальних умовах збройного конфлікту мобілізує всі сили на збереження свого роду та своїх дітей, майбутнього. Які і понад сто років тому, але уже на теренах Східної України триває війна, яка у третьому тисячолітті хоч і отримала прикметник «гібридна», але українки, які і тоді, втрачають коханих, синів, руйнується їх світ, а у їх звичне життя ввірвався страх за майбутнє. Відтак дисертація М. С. Байдак, яка присвячена висвітленню повсякдення жіноцтва Галичини за умов збройних протистоянь 1914–1921 рр., є актуальною і своєчасною з наукового та практичного погляду. З іншого боку – «жіноча історія» в українському науковому дискурсі ще до недавнього часу перебувала на «маргінесі історіописання», а тому кожне нове дослідження – бажаний крок до осмислення і розуміння «жіночого світу» в його історичній ретроспективі.

Здобувачка, спираючись на широкий комплекс джерел, уперше введений нею до наукового обігу, здійснила самостійне наукове дослідження, зуміла реконструювати широке історичне полотно за обраною темою. Авторка чітко виклала положення дисертації, зробила серйозні висновки, підтверджені вагомою новизною та практичним значенням роботи. М. С. Байдак уперше у вітчизняній історіографії створила узагальнюючу працю з історії жіноцтва Галичини, яка, на

нашу думку, є своєрідним «маркерним дослідженням», яке можна спроектувати на жіночий досвід доби збройних протистоянь на теренах України вцілому. Про скурпульозний підхід до підготовки дисертаційного дослідження та наукове «занурення» у тему може говорити солідний список публікацій: 15 статей і 5 тез доповідей на конференціях, з них 5 – в українських фахових виданнях, 4 – у закордонних, дві (одна у співавторстві) – у колективних монографіях (с. 8-10). Апробацію результатів дослідження було здійснено на 21-му науковому форумі різного рівня, проведених в Україні, Польщі, Словенії, Російській Федерації (до 2014 р.), що також є свідченням наукової зрілості авторки дисертаційного дослідження.

У вступі М. С. Байдак поставила вмотивовані завдання, визначила предмет і об'єкт дослідження, окреслила територіальні та хронологічні межі. Мета дослідження: «дослідити становище, дії, ціннісні орієнтири жінок у Галичині в період Першої світової війни, з'ясувати зміни, яких вони зазнали в повсякденному житті під впливом воєнних подій, визначити роль жінок у громадській і приватній сферах, окреслити можливості самореалізації жінок, відобразити процеси їх самоідентифікації та саморефлексії» (с. 13). Для її реалізації визначено відповідні дослідницькі завдання, які фактично накладаються на тематику розділів дисертації. Цілком логічним виглядає і предметом дослідження, яким стали суспільні ролі та щоденні обов'язки галицьких жінок у переддень Великої війни, дії жінок у війні (зокрема родинні обов'язки, громадська і військова діяльність), жіночі образи війни (зокрема патріотизм і обов'язок, життя і смерть, час і простір, поняття Дому), гендерні взаємини в особових джерелах, відображення жіночих образів у художній літературі й візуальному мистецтві» (с. 14). Не викликають заперечення окреслені хронологічні межі дослідження: 1914 –1921 рр., тобто від початку Першої світової війни до Ризького мирного договору, який завершив для українців період війни і пов'язаної з нею боротьби за національну державність.

Структура дисертації складається із шести розділів: «Історіографія, джерела та методологія дослідження», «Жінка в Галичині на початку ХХ століття: суспільні ролі та щоденні практики», «Дії жінок у війні», «Жіночі образи війни», «Гендерні взаємини в особових джерелах», «Воєнні будні та художня уява» (21 параграф), висновків, списку джерел та літератури (с. 212-261) (727 позицій) та додатків – таблиць (додатки 1-5) й ілюстративного матеріалу різного характеру й походження (додатки 6-59) (с. 263-311).

Дисертаційне дослідження підготовлено у рамках науково-дослідницьких тем на кафедрі новітньої історії України імені Михайла Грушевського Львівського національного університету імені Івана Франка: «Громадсько-політична та професійна діяльність української інтелігенції в ХІХ–ХХ століттях» (№ державної реєстрації 0112U004043) і «Суспільно-політичні та національно-етнічні процеси на західноукраїнських землях (остання третина ХVІІІ – ХХ ст.)» (0115U003557).

Наукова новизна дисертаційного дослідження М. С. Байдак знаходиться насамперед у площині методології, оскільки авторці уперше вдалося поєднати історію жінки, тему війни та повсякденні практики Галичини 1914 – 1921 рр.. Вона побудована так, аби відобразити якнайбільше реальних і уявлених просторів, у яких опинялася і діяла жінка, переважно українка, в умовах війни. Концепт «жіночий досвід», що виник на стику приватної та громадської сфери, показує цей досвід через конкретні дії жінки у війні (здійснення опіки над родиною, розгортання громадської роботи, перебування на фронті), далі через тексти й художні образи й, урешті, концентрує увагу на почуттєвих «світах» трьох жінок, відображених у їхньому листуванні з чоловіками. Робота містить нові, ще незнані та несистематизовані дотепер відомості про різноманітні простори жіночого повсякдення, громадську, військову, приватну (сімейну) діяльність, уявлення про образи війни (обов'язок, патріотизм, час, простір, життя, смерть, Дім). Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані при написанні загальних

праць з історії України загалом і Галичини зокрема, для ширших досліджень з жіночої та гендерної історії.

Перший розділ присвячено аналізу історіографії, джерельної бази та «способам їх дослідження». Варто звернути увагу на спроби авторки виробити власний підхід до аналізу праць попередників, а також подати широке тло узагальнюючих праць закордонних дослідників. Позитивним є ознайомлення з англomовною літературою, яка за відсутності вітчизняних досліджень у зазначеній тематиці, стали методологічною основою до творення архітекtonіки дослідження. Джерельну основу дисертації склали матеріали, віднайдені та опрацьовані у центральних, обласних й галузевих архівах України та джерельному фонді Національної Бібліотеки Оссолінеум у Вроцлаві (Республіка Польща). Специфіка тематики зумовила відповідну джерельну базу, представлену, значною мірою листами, які зберігаються у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника НАН України, Бібліотеці Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка, Центральному державному історичному архіві України (м. Львів), спогадами учасниць тих подій (Державний архів Тернопільської області) та особовою справою Олени Стапанів (Архів Служби безпеки України). Окремо проаналізовано твори художньої літератури та мистецтва, як візуальні джерела, які й стали окрасою численних додатків.

У другому розділі жінку Галичини представлено крізь призму статистики: встановлено рівень смертності, еволюцію співвідношення з чоловічим населенням у 1910 та 1921 рр., віковий та релігійний зріз, цивільний стан; проведено порівняльний аналіз емансипації українок на тлі подібних європейських практик. Доведено, що ключовою умовою до емансипації була вища освіта (с. 64), порівняно рухи за свої права польського та єврейського жіноцтва. Натомість, у третьому розділі «Дії жінок у війні», звернуто увагу на еволюцію родинних обов'язків жінок за умов мобілізації чоловіків до війська, особливості укладання

шлюбів, асоціальну поведінку окупаційних військ щодо представниць жіночої статі. Здобувачка прийшла до висновку, що жінки-селянки не були захищені, ані родиною, ані суспільством, у кращій ситуації перебували інтелігентки, та всі ці жінки, за відсутності чоловіків, ставали головами і захисницями родин (с. 80). Окремо слід відзначити параграф, у якому представлено жінку, як безпосередню учасницю війни, зокрема таких відомих як Олена Степанів, Ольга Підвисоцька, Ірена Кузь. По закінченні війни жінки, які були героїнями, як стверджує авторка, «після неї опинялися в тіні чоловіків і домашніх клопотів» (с. 100).

У четвертому розділі «Жіночі образи війни», у якому М. С. Байдак бере на себе сміливість сконструювати ставлення жіноцтва до патріотизму і обов'язку, життя і смерті в екстремальних умовах тилу і фронту. Цікавою видається теза, що «українки практично не роздумували про життя на війні у філософських категоріях... роздумування про буття було притаманне більше полькам, які мали добрий рівень освіти і матеріальне забезпечення» (с. 113). Оригінальним є параграф, присвячений сприйнятті часу і простору війни: «для багатьох [жінок] війна закінчилася зі смертю близької людини» (с. 128). Вдало обіграно концепт «Дім» – чи не найважливіший просторовий компонент жіночого світу, який ототожнювався не лише із будівлею, а й рідним краєм, часом загубленим, втраченим не з власної волі. Особливості гендерних взаємин на теренах Галичини подано на підставі аналізу еґо-документів, якими є листи, важливі історичні джерела особового характеру. Серед відомих авторок, які вдалося відшукати дисертантці – кореспонденція Іванни Блажкевич, як приклад взаємин сімейної пари у вимушеній розлуці, зустрічі та подальшому спільному житті. Останній розділ – спроби історико-літературного аналізу художніх текстів, які однозначно можна назвати й історичними джерелами, оскільки авторки були сучасницями тих подій. М. С. Байдак подає жіночі образи у фольклорі, поезії та піснях, народжених

у той час, а також аналізує твори малярства, світлини, доповнюючи словесні жіночі образи візуальним рядом.

Загалом, рецензоване дослідження є першим комплексним, цілісним науковим дослідженням із окресленої тематики. Його цінність полягає у тому, що воно проведено на широкому міждисциплінарному полі, де представлено історію повсякденного життя, жіночу історію, соціальну та культурну антропологію, соціологію, мистецтвознавство, культурологію, воєнну психологію. Висновки дисертації обґрунтовані та цілком відповідають поставленій меті та завданням. При написанні дисертації авторка дотримався усіх вимог оформлення затверджених ДАК України, робота написана грамотним науковим стилем.

На тлі вказаних позитивів вважаємо за доцільне висловити зауваження, звернути увагу на окремі неточності та недоліки:

- суперечливою видається сентенція у вступі дисертації «В українській історіографії Перша світова війна (за винятком кількох праць, що з'явилися з нагоди її 100-ліття) залишається в тіні Другої світової», оскільки у 2004 р. опубліковано статтю О. Реєнта та Б. Янишина «Україна в період Першої світової війни: історіографічний аналіз» (УІЖ. 2004. № 4), де зазначено: «Справжній бум у сучасній українській історичній науці спостерігається в галузі дослідження соціальних аспектів Першої світової війни. [...] Це, безперечно, зумовлено кардинальною зміною умов історичного процесу на початку 1990-х років» (с. 3);

- на нашу думку, недоцільним видається параграф 1.1. «Історія жінок і воєнне повсякдення як напрями історичних досліджень», оскільки відбувається дублювання матеріалу з параграфом 1.2;

- термінологічний аналіз концептів «повсякдення війни», «воєнний гендер» (с. 27) доцільніше було б подати у сюжеті, присвяченому методології дослідження;

- цікавим би видався сюжет про жінку-біженку з Галичини, закинуту військовою владою Російської імперії у її тиліві губернії;

- варто звернути увагу на окремі кальковані вислови, одруківки, австрійський письменник Стефан Цвейг подано ініціалом як «А. Цвейг» (с. 33), варто було уніфікувати написання власних імен за ініціалами і прізвищем; в окремих місцях стиль написання уподібнений до публіцистичного, а не наукового (один із прикладів – с. 38).

Проте зазначені зауваження не впливають на кінцеві результати дослідження та отримані авторські узагальнення й висновки.

Зміст автореферату відтворює основні положення дисертації, написано фахово з погляду використання наукового стилю, грамотно, а виклад матеріалу йде логічно та послідовно з чіткою аргументацією положень та висновків.

Таким чином, дисертаційне дослідження Байдак Мар'яни Степанівни «Жінка в умовах війни у світлі повсякденних практик (на матеріалах Галичини 1914–1921 рр.)», відзначається новизною постановки проблеми і вирішення завдань, обґрунтованістю положень та висновків, практичним значенням, результати є логічними й достовірними, відповідає вимогам ДАК України, а її авторка заслуговує присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

**Доктор історичних наук, професор,
професор кафедри історії і культурології
Харківського національного університету
міського господарства імені О. М. Бекетова**

Л. М. Жванко

«Підпис Л. М. Жванко засвідчую»

**Начальник відділу кадрів
Харківського національного університету
міського господарства імені О. М. Бекетова**

О. Б. Кайданник